

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Aralık/December 2022, 5(2): 310-341

ed-Dürretü'l-Mudıyye fi'l-Lugati't-Türkiyye'nin

Kıpçak ve Oğuz Nüshalarındaki Bazı Arkaik Kelimeler

Some Archaic Words in the Kipchak and Oghuz Versions of *ed-Dürretü'l-Mudıyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*

Recep YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı / Assist. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Turkish Islamic Literature, Muş/Türkiye, r.yilmaz@alparslan.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-3490-6225

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Kasım / November 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 28 Aralık / November 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.47145/dinbil.1205527

Bu makale yazarın "*ed-Dürretü'l-Mudıyye fi'l-Lugati't-Türkiyye'nin* Memlük Türkçesi ve Oğuz Türkçesi Nüshalarının Karşılaştırılması" (Danışman: Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir./ This article is based on the author's doctoral thesis titled "*Comparison of the Mamluk Turkish and Oghuz Turkish Copies of ed-Dürretü'l-Mudıyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*" (Advisor: Professor Osman Fikri Sertkaya, Istanbul University, Institute of Social Sciences, 2014).

Atıf / Citation: Yılmaz, Recep. "*ed-Dürretü'l-Mudıyye fi'l-Lugati't-Türkiyye'nin* Kıpçak ve Oğuz Nüshalarındaki Bazı Arkaik Kelimeler / Some Archaic Words in the Kipchak and Oghuz Versions of *ed-Dürretü'l-Mudıyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5 / 2 (Aralık 2022): 310-341. doi: 10.47145/dinbil.1205527

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Telif Hakkı&Lisans / Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Published by Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

Çalışmamız Türk dilinin önemli kollarından birini teşkil eden Kıpçakça'nın XIII-XV. yüzyıllar arası Mısır ve Suriye sahasında yazılmış sözlüklerinden biri olan *ed-Dürretü'l-Mudiyye* ile aynı adı taşıyan Türkmençe sözlüğün karşılaştırılmasını içermektedir. Çalışmayla XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un adlarını birlikte zikrettiği, Batı'ya doğru ilerleme sürecinde biri kuzeye diğeri güneye göç ederek birbirinden ayrılan ve söz konusu yüzyıllarda yolları Memlük sahasında birleşen Oğuz ve Kıpçak boyları arasındaki etkileşime ayna tutulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla Türkçenin tarihi bir dönemiyle ilgili olan çalışmanın ilk bölümünde, her iki eserdeki söz varlığının karşılaştırılması hedeflenmiş, eserlerin Arapça kavramları karşılama tavırlarını daha kolay göstermek amacıyla veriler tablolar halinde sunulmuştur. Örtüşen tematik bölümlerin temel alındığı çalışmada yapılan karşılaştırmalar, fikir vermesi açısından tematik bölümlerden ilki ve en büyüğü olan "gök ve yerdeki varlıklar" bölümü üzerinden gösterilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Arapça kelimeler mukabilinde her iki sözlükçe verilen sözcükler Arapça karşılıklarının sağladığı teyit ve mukayese avantajından yararlanılarak anlamlandırılmış, bunlardan form yahut anlam bakımından değişikliğe uğrayarak arkaik özellikler gösteren dört adedi ele alınıp bu kelimeler için yeni izahlar teklif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Karşılaştırmalı Sözlük Çalıştırmaları, Memlük Kıpçakça'sı, ed-Dürretü'l-Mudiyye, Oğuz – Türkmençe, Arkaik Kelimeler

Abstract

Our work is on the comparison of the *ed-Dürretü'l-Mudiyye*, one of the Kipchak dictionaries written in Egypt-Syria between thirteen and fifteen centuries, with a Turkmen dictionary, which has the same name. By this study it is aimed to mirror the interaction between the Oghuz and Kipchak tribes, whose names mentioned together by Mahmud Kashgari in the eleventh century, which separated from each other after migrating towards the West and converged in the Mamluk area in the aforementioned centuries. Therefore, in the first part of the study, which is about a historical period of Turkish, it is aimed to compare the vocabulary in both works, through the words put to meet the Arabic concepts. In order to show the attitudes of both thematic dictionaries in the face of Arabic, mutual tables were used. The comparisons made in the study, based on the overlapping thematic sections, are shown through the first and largest thematic sections, "beings in the sky and the earth", to give an idea. In the second part of our study, the words given in both dictionaries, as equivalent to Arabic words, are interpreted by taking advantage of the confirmation and comparison provided by their Arabic matches. Finally, four of these words, which have changed over time in terms of shape or meaning and display archaic features, have been discussed and new explanations have been brought for them.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Comparative Dictionary Studies, Mamluk Kipchak Language, ed-Dürretü'l-Mudiyye, Oghuz – Turkmen Language, Archaic Words

Giriş

Orta Türkçe döneminin başlangıcını teşkil eden Türklerin İslâm'a girişleri aynı zamanda onların bu yeni inanç sistemi içerisinde Ön Asya ve Orta Doğu'ya doğru yayılışlarının da başlangıcıdır. Esasen Emevîlerle başlayıp Abbâsîler döneminde yaygınlaşarak devam eden bu süreçte, Türkler kendi müstakil devletleri yanında Abbâsî hilâfeti içinde de görevler almış, bu devlet için önemli askerî hizmetlerde bulunmuşlardır. Türklerin bu hizmetleri 1171'de Selahaddin Eyyübî

tarafından kurulan Eyyûbî devletiyle de devam etmiş, memlûk statüsündeki askerî birlikler içinde, Eyyûbî ordusunun 'bel kemiğini' oluşturmuşlardır. Türk Memlûkler, hizmetine girdikleri Eyyûbî devletinin zamanla ellerine geçmesiyle de Memlûk (Kölemen) devletini kurmuşlardır. XIII. yüzyılın ortasından başlayıp XVI. yüzyıl başlarına kadar devam eden bu dönemden günümüze Memlûklere ait bir takım dil yadigârları kalmıştır.

Oğuz boylarının Anadolu ve civarına yerleşerek, Türkiye Türkçesinin de dâhil bulunduğu, coğrafi sınıflandırmaya göre, Batı Türkçesinin güney kanadını meydana getirmelerine mukabil, Kıpçaklar da kendilerinden önce göç eden Türk kavimlerini bünyesinde toplayarak, Batı Türkçesi'nin kuzey kanadını teşkil etmişlerdir. Ancak önemli bir farkla, güneydekiler büyük bir devlet ve medeniyet kurar, dolayısıyla çok işlenmiş bir dil vücuda getirirken, kuzeye göç edenler umumiyetle akıncılıktan ve göçebelikten kurtulamamış, bir merkez etrafında toplanıp, devamlı ve yerleşik bir medeniyet kuramamışlardır. Bunun neticesi olarak, dağılmış ve erimişler, zamanla hâkimiyetleri altına girdikleri diğer milletlerle kaynaşmışlardır.¹

VIII. yüzyılda Göktürk İmparatorluğu'na bağlı Türk boylarından olup IX. ve X. yüzyıllarda batıya doğru ilerleyerek bir kısmı Doğu Avrupa'da (Bizans kaynaklarında Komana), bir kısmı Karadeniz'in kuzeyinde (İslâm tarihçilerinde Deşt-i Kıpçak) yurt tutmuş olan Kuman ve Kıpçakların birbirleriyle kaynaşmasıyla ortak bir görünüm kazanan dil birliğine Kuman-Kıpçak Türkçesi denir. Tarihî kader birliği dolayısıyla uzun bir müddet Türkmenlerle birlikte yaşamaları neticesinde Kıpçak Türkçesi, Türkmen Türkçesi ile yakın temasta olmuştur. Kaşgarlı da çoğu zaman Oğuzcayla Kıpçakçayı birlikte zikretmiştir. Zamanla Oğuzlara dâhil olan Türkmenlerin güneye, Kıpçakların kuzeye yerleşmeleri bu iki lehçede tabiatıyla bazı farklar husule getirmiştir.²

Sonra yeniden kaderin bu iki Türk kavmini birleştirmesi, devrin dil yadigârlarında Kıpçakça ve Türkmence kelime ve özelliklerin ayırt edilmesinde bazı güçlükler ortaya çıkarmıştır. Ayırıcı özellikler pek açık olmadığı için metinlerinin dilini, Türk dili sınıflamasında kesin bir yere koymak zorlaşmıştır.³ Kumanca ve Kıpçakçayı ayrı düşünenlerce *Codex Cumanicus* dışındaki eserleri, Kıpçak-Türkmen grubu diye isimlendirme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Samoyloviç tarafından Kıpçakça için hem (Kıpçak-Kuzeybatı) Tav Grubu ve hem de (Kıpçak-Türkmen orta) Taglı Grubu olmak üzere iki ayrı tasnif oluşturulmuştur.⁴ Karamanlıoğlu'na göre *Codex Cumanicus*'la diğer Kıpçak eserleri arasındaki fark, bizzat *Codex*'in kendi içinde İtalyan ve Alman defterleri arasında da vardır. *Codex Cumanicus* ile diğer Kıpçak eserleri arasındaki fark zaman, yer ve muhit farkından ileri gelmektedir. Dolayısıyla Karamanlıoğlu Kumanca-Kıpçakça ayrımının doğru olmadığını ifade eder.⁵ Kıpçaklardan günümüze kalan dil yadigârları Karadeniz'in kuzeyi ve Memlûk sahası gibi birbirinden farklı coğrafyalara aittir. Karadeniz'in kuzeyine ait dil yadigârlarının ilk kısmını tek başına *Codex Cumanicus* temsil eder. "Kuman Sözlüğü" anlamına gelen eser Deşt-i Kıpçak'taki Altınordu Devleti sınırları içinde yaşayan

¹ Ali Karamanlıoğlu, "Seyf-i Saray'ın Gülistan Tercümesinin Dil Husûsiyetleri", *Türkiyat Mecmuası* XV (1968), 76.

² Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994), 19.

³ Abdülkadir İnan, "XIII.-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve 'Halis Türkçe'", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1 (31 Aralık 1953), 54.

⁴ R. Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası C.X'den ayrı basım*, (İstanbul 1953), 99.

⁵ Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, 20.

Kıpçakların dilinden derlenen kelimeleri ve propaganda amacıyla yazılmış Hristiyanlığa ait metinleri içerir. Latin harfleriyle yazılmıştır. 25 yapraklık İtalyan, 27 yapraklık Alman bölümü olmak üzere iki ayrı defterden oluşan kitabın tek nüshası, Venedik St. Markus Kütüphanesi'nde bulunur. Yazım tarihi kesin olmayan eserin İtalyan bölümünün başında 1303 tarihi bulunmaktadır. Karadeniz'in kuzeyinde yazılanların ikinci kısmını XVI-XVII. yüzyılda Kırım'da kalabalık bir cemaat oluşturarak kiliselerinde ve resmi yazışmalarında Kıpçakçayı benimseyen Ermenilere ait 1559-1664 yıllarından kalma belgeler temsil eder. Kıpçak bozkırlarında görülen kuraklık ve geçim sıkıntısı gibi iç, Moğol istilaları gibi dış sebepler Kıpçak gençlerini köle ticareti üzerinden Mısır-Suriye topraklarına yöneltmiş ve o bölgede hüküm süren Eyyübî devletine çekmiştir. Türk asıllı gençler, varlıklı aileler yanında, devlet adamlarının konaklarında, orduda aktif hizmet işlerini ellerine almışlar ve zamanla devlete hâkim olmuşlardır. Nitekim ilk Memlük hükümdarı Aybek aslen Türkmendir. ⁶

Eyyübî ordusunu, özellikle hükümdarı koruyan hassa birliklerini Türklerle dolduran Eyyübî sultanı Melik Salih Necmeddin Eyyüb'ün (1239-1249) IX. Luis komutasındaki haçlılara karşı hazırlığını yaptığı bir savaşın arefesindeki âni ölümü, savaşın ve ülkenin fiili idaresini Türk komutanlarının ellerine teslim etmiş oldu. Kahire yakınlarındaki Mansura'da meydana gelen savaşı başarıyla yönetip, zaferle neticelendirerek ülkenin fiili hâkimi haline gelen Türk Memlükler, ardından Moğol tehlikesine karşı da hazırlanmışlar ve tarihin akışını değiştiren Ayn Calut (1259) savaşında Moğolları mağlup etmişlerdir. Bu parlak zafer Memlüklerin fiili hâkimiyetlerini daha geniş bir resmiyete kavuşturmuş ve Memlük devletinin doğuşunu hazırlamıştır.⁷

Burci ve Bahri Memlüklerin hâkimiyet devirlerine göre kendi içinde iki safhaya ayrılan ve 1260'dan 1512'ye kadar iki asırdan fazla süren Memlük devleti genel olarak İslâm tarihi, özel olarak da Çerkez, Türk ve Arap tarihleri için de son derece önemlidir. Bilhassa Mısır, Suriye ve Filistin halklarının kültüründe unutulmaz izler bırakan Memlüklerin oluşturduğu kültürde Kıpçak Türklerinin rolü vardır. Bu rolde diğer bir Türk boyu olan Türkmenlerin katkısı da önemlidir. Zira Selçuklular ve Eyyübîler devrinde Irak, Suriye ve Mısır'da Kıpçaklarla beraber kalabalık Oğuz-Türkmen boyları da yerleşmiştir.⁸ Memlüklerin, halkının neredeyse tamamının Araplardan oluştuğu Mısır ve Suriye'deki hâkimiyet dönemlerinde, Kıpçaklardan Baybars'ın, Ayn Câlut (1259)'da Moğolları yenmesi akabinde onun ve yönetici zümre olan Türklerin büyük bir şöhret sağlamış olması etrafında oluşan cazibe ve kimi Memlük yöneticilerin kendileri için Türkçe eser yazdırmaları gibi nedenlerle Türkçe bölgede önem kazanmış ve o dönemden günümüze bir takım eserler gelmiştir.⁹

Memlük Kıpçakçası Memlük (Kölemen) egemenliği çağında (1250-1517) Mısır yönetici Türk bölüğünün konuştuğu dildir. Bu dil ile birtakım eserler vücûda getirilmiştir. Fakat bu eserlerin dili daima aynı değildir. Aralarında gramer ve kelime hazinesi bakımından bazı farklar vardır. János Eckmann bu farklar muvacehesinde Memlük Kıpçak eserlerini Asıl Memlük Kıpçakçası ve Oğuz-Kıpçak karışımı bir dille yazılmış olanlar şeklinde iki sınıfa ayırmıştır. Eckmann Asıl Memlük

⁶ Nuri Yüce, "Türk Dili ve Lehçeleri", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988), XII.II/491.

⁷ İsmail Yiğit, *Memlükler* (Kayıhan Yayınları, 2015), 16.

⁸ Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, 18.

⁹ Yüce, "Türk Dili ve Lehçeleri", XII.II/491.

Kıpçakçasını temsil eden eserler olarak *Kitâb-ı Gülistân bi't-Türkî, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, Münyetü'l-Ğuzât* ve *Baytaratü'l-Vâzih*'ı göstermektedir. Memlük Kıpçak eserlerinin dili birlik göstermez. Bu eserler, Oğuz ve Kıpçak özelliklerinden hangisinin daha baskın olduğuna göre: Kıpçak öğelerinin daha çok olduğu grup yahut Oğuz öğelerinin daha çok olduğu grup olarak iki şekilde tasnif edilir. Bu gruba giren metinlerde karışıklık, eserlerin imlâlarına da yansımıştır. Memlük Kıpçakçası 15. yüzyıldan başlayarak gittikçe Oğuzcalaşmıştır.¹⁰

Çalışmamız, Memlükler döneminde Mısır-Suriye sahasında Kıpçak Türkçesi ile vücûda getirilmiş sözlüklerden biri olan *ed-Dürretü'l-Mudiyye* ile aynı adı taşıyan, Oğuzca-Türkmence ile kaleme alınmış bir başka sözlüğün karşılaştırılması üzerinedir. Karşılaştırma, “Kıpçakçanın Oğuzcalaşması” meselesini ortak temalı iki eserin malzemesi üzerinde gözlemlemek ve her iki *ed-Dürretü'l-Mudiyye* nüshasının kelime varlıklarıyla, Arapça maddeleri nasıl karşıladıklarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde *Dürretü'l-Mudiyye*'nin iki versiyonu hakkında bilgi verildikten ve düzenlemede takip edilen yöntem izah edildikten sonra her iki eserin aynı Arapça kelimeleri karşılarken ortaya koydukları tercihleri gösteren karşılaştırmalı tablolar “gök ve yerdeki varlıklar” temalı ilk bölüm üzerinden örneklendirilecektir. İkinci bölümde ise Arapça karşılıkların sağladığı teyit ve mukayese avantajından hareketle değerlendirilen sözcükler içinde form ya da anlam bakımından değişikliğe uğrayarak arkaik özellikler gösteren dört adedi ele alınacak ve bunlara ilişkin yeni izahlar teklif edilecektir.

1. *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* Adlı İki Eserin Dil ve Muhtevaları

1.1. *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye* (Kıpçakça)

Kitâbü'l-İdrâk bi-Lisâni'l-Etrâk, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye, Kitâbü Mecmu'ı Tercümânü Türkî ve Arabî ve Mugalî El-Kavâninu'l-Küllüyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, ve Kitâbu Bülgatü'l-Müştâk fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak, gibi Memlük Kıpçak sözlüklerinden biri olan *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye'nin* yazarı, yazıldığı yer ve tarihi belli değildir. Eserin tek nüshası Floransa'daki Medicea Bibliotheca Laurenziana'dadır. “Türk dilinde parlak inci” anlamına gelen eser, A. Zajaczkowski tarafından, 1963 senesinde Venedik'te yapılan II. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi için bulunduğu İtalya'da, Floransa'daki Laurenziana Kütüphanesi'nde bulunmuştur. Eser kütüphanenin Doğu el yazmaları bölümünde 130 numarada kayıtlıdır. Zajaczkowski yazmadaki filigranların, şüpheye yer bırakmayacak şekilde kâğıdın İtalyan kökenli olduğunu ve 15. yüzyıl başı yahut ortalarından geç bir zamana tarihlenemeyeceğini ispatladığını söyler. Zira söz konusu filigranlar 1433'ten itibaren kullanılmaya başlanmıştır.¹¹ Metin, Memlük Kıpçak eserlerinin karakteristiği olan harekeli nesih yazı ile yazılmıştır. Arapça metin genellikle siyah mürekkeple, Türkçe metin kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Arkalı önlü 24 varaktır. Ebatları 21,5 cm x 15 cm'dir. Her sayfada 15-16 satır, dört (nadiren beş) sütun bulunur. Kıpçakça karşılıklar genellikle Arapçalarının altında, nadiren de yanında verilmiştir. Yazar eserin girişinde (1b) *Tercümanü'l-lugati't-Türkiyye* dediği eserine, *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-*

¹⁰ János Eckmann, “Memlük Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 12 (01 Ocak 1965), 36.

¹¹ Ananiasz Zajaczkowski: “Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak “ad-Durrat ül mudî'a fi-l-lugat at-turkiya” (I), *Rocznik Orientalistyczny*, XXIX/1, Warszawa, 1965, 40.

Türkiye adını verdiğini belirtir. *Tercümanü'l-lugati't-Türkiye* ifadesine eserin sonunda da (24a) rastlanır. Benzer isimlendirmeye hem Houstma lügati olarak anılan *Kitâbü Mecmû'ı Tercümânü Türkî ve Arabî ve Muğalî*'de, hem de A. Zajaczkowski tarafından yayınlanan *Bulgatü'l-Müşâtâk*'ta rastlanmıştır. "Türk dili tercümanı" şeklindeki bu tabirin, bu tarz eserlerin fonksiyonuna işaret eden genel bir isimlendirme olduğu anlaşılmaktadır. Eserin (1a) varlığında şu ifade bulunur: "Kitâbu ed-dürret'ül-muziyye fi'l-lügati't türkiyye 'alet-tamâm ve'l-kemâl mâ dâmeti'l eyyâm ve'l-leyâlî ve billâhi'l-müsteân Allâhu'l-muvaffâk li's-şavâb "ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-lügati't Türkiye kitabı eksiksiz ve tamam. Günler ve geceler devam ettiği sürece... Başarı, doğrunun yardımcısı Allah'tandır." Sonunda ise "temmet tercümân et turkî bihamdi'llâhi ve 'awnihi ve huşne tewfîkihi 'ale't-temâm ve'l-kemal" denilmekte, müellif ve yazılış tarihine dair herhangi bir ifade geçmemektedir. Kâğıtta yer alan filigranları 1433'ten itibaren kullanılmaya başlanmış olması, en azından elimizdeki nüshanın 15. yüzyıl ortalarından önceye götürülemeyecek olduğunu düşündürür. Ayrıca konuşma bölümünde iki kez geçen Halepliyim ifadeleri ve Arapçasının Şam bölgesinde konuşulan ağız özelliklerini taşıması, eserin muhtemel bölgesine dair fikir verebilir.

Tematik bir sözlük olan eserde gramere yer verilmemiştir. Dil malzemesi, tematik şekilde düzenlenmiş 23 bölüm halindedir. 24. bölüm konuşma cümlelerine ayrılmıştır. Müstakil konuşma bölümüne sahip olması, eseri diğer Kıpçak sözlük ve gramerlerinden farklı kılar.¹² *Kitâbü'l-İdrâk bi-Lisânî'l-Etrâk, El-Kavânînu'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiye, Kitâbü Mecmû'ı Tercümânü Türkî ve Arabî ve Muğalî* ve *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiye*'de olduğu gibi kelimeler için Kıpçakça, Türkmençe gibi tasniflere rastlanmaz.¹³ Eserdeki bölümler sırasıyla şu şekildedir: 1. Gök ve Yerdeki Varlıklar. 2. Sular ve İçecekler 3. Kokulu Bitkiler 4. Meyveler 5. Ağaçlar 6. Hububatlar 7. Yiyecekler 8. Evcil Hayvanlar 9. Yabani Hayvanlar 10. Binek Hayvanları 11. Kumaş ve Koşum Takımları 12. Renkler 13. Sürüngenler ve Böcekler 14. Aletler 15. Savaş Aletleri 16. Kuşlar 17. Giyim Eşyaları 18. Vücut Organları 19. İnsan Sıfatları ve Renkleri 20. Türkçe Sayılar 21. Meslekler 22. Türk Erkek Adları 23. Türk Kadın Adları 24. Konuşma Cümleleri.¹⁴

Müellifi belli olmayan eserin mukaddimesinde: "Övgü, yaratıkları, en başta da insanı örneksiz yaratan; dilleri ve şekilleri birbirine farklı kılan ve her dil ehline, sözü kendi dilince anlatırana; salat, üstünlükleri çok olan Muhammed'e, soyların en hayırlısı soyuna, ehli beytlerin en şerefli ehlî beytine olsun" denildikten sonra;

"İmdi işte bu Dürretü'l Mudiyye olarak isimlendirdiğim Türk dili tercümanıdır. Kitap için Arapçadan ilke ve kurallar düzenledim. Konuşucu, kendisiyle açık gizli isimlerden ihtiyaç duyduğu şeylere ulaşsın diye; fillerden, onlara bitişen özne ve nesne zamirlerini, kaynağına yakın olacak bir tertip ve sırlarını açıkladığımız bir mânâ üzere te'lif ettim; kısımları, bâbları ve fasılları kapsayacak şekilde düzenledim." (1b)

¹² ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't Türkiye'nin Kıpçak versiyonunun diğer Memlük Kıpçak sözlüklerinden farkları için bkz. Onur Balcı, "ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't Türkiye'de Görülen İki İmla Özelliği ve Bu Özelliklerin Kazak Türkçesi ile İlişkisi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* / 46 (Ekim 2018), 57-66.

¹³ Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi / Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013),s.384-390.

¹⁴ Recep Toparlı, *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiye*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003).

ifadeleri yer alır. Mukaddimedede, okuyucu isim ve fiillerden ihtiyaç duyduğu her bilgiyi elde etsin diye, eserinin yapısını, kısımlara, baplara ve fasillara ayırmak suretiyle kural ve nizam altına aldığını belirtmiştir. Oysa eserin tamamında gramere dair herhangi bir açıklamaya rastlanmadığı gibi, sözü edilen tasnifin yapılmamış olduğu görülür (birinci bölüm kısım, ikinci ve üçüncü bölüm bab, geri kalan bölümler fasıl olarak adlandırılmıştır).

ed-Dürretü'l-Mudiyye'nin elde bulunan tek nüshasını 1960'larda İtalya'da Laurenziana kütüphanesinde bularak üzerine ilk çalışmayı yapan Karay asıllı Polonyalı Türkolog Zajaczkowski'dir. Zajaczkowski esere dair çalışmalarını, *Rocznik Orientalistyczny* dergisinde, dil malzemesinin çoğunu ele alıp incelediği (üçü Fransızca, biri Lehçe) dört parça halinde yayınlamıştır. A. Zajaczkowski *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin zengin içerikli içecekler bölümünün, *Bulgatü'l-Müşâtâk*'ın sayfaları kaybolmuş aynı içerikteki bölümünü tamamladığını belirterek aralarındaki benzerliğe dikkat çeker.¹⁵ Eser İtalya'dan getirtilerek Türkiye'de ilk kez Recep Toparlı tarafından tercüme, dizin ve tıpkıbasım olarak hazırlanmış ve 2003'te Türk Dil Kurumu Yayınları arasında basılmıştır.¹⁶ *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Kıpçak versiyonunda 23 tematik bölüm, yaklaşık 960 sözcük bulunur. Konuşma cümleleri içeren kısımda, 228 cümle vardır.

1.2. *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye (Oğuzca)*

ed-Dürretü'l-Mudiyye'nin Türkmen versiyonu da tıpkı Kıpçak versiyonu gibi tematik sözlük içermektedir. Eserde, Kıpçak versiyonunda olduğu gibi konuşma kılavuzu vardır. *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Türkmen versiyonunu, Kıpçak versiyonundan ayıran belirgin fark, tematik sözlük bölümlerine bitişik olarak başlayan, gramer içerikli bölümlerdir Türk Dil Kurumu Kitaplığı Yazma A/578 numarada kayıtlı olan eser Türkiye'de ilk kez 2004'te Bilgehan Atsız ve Seyfullah Türkmen tarafından inceleme, metin, dizin ve tıpkı basım halinde yayımlanmıştır.¹⁷ Bu yayında yazmanın giriş bölümünü barındıran ilk varağı eksiktir. Buradaki haliyle 26 varak olan yazmanın ciltleme esnasında karışmış olduğu anlaşılmaktadır. Karışmanın, bölüm (gramer bölümüyle, tematik sözlük bölümü) ve varak bazında olmak üzere iki düzeyde gerçekleşmiş olduğu görülür. Varaklar yeniden düzenlendikten sonra tematik sözlük bölümlerinin sıralaması şu şekildedir: 1. Gök ve Yerdeki Varlıklar, 2. Hayvanlar, 3. Hububatlar, 4. Meyveler, 5. Kuruyemişler, 6. Yiyecekler, 7. Giyim Eşyaları ve Döşeme, 8. Binek Hayvanları, 9. Koşum Takımları, 10. Savaş Aletleri, 11. Vücut Organları, 12. Vücut Atıkları, 13. Sıfatlar, 14. Aletler, 15. Renkler, 16. Akrabalar, 17. Hastalıklar, 18. Yabani Hayvanlar, 19. Kuşlar, 20. Sürüngenler ve Böcekler.

Eserdeki gramer konuları ise İsimler; Zarflar, İşaret İsimleri, Çokluk/İyelik, Zamirler. Fiiller; Mâzi, Muzari, Emir-Emir Çokluk, Fiillerde Olumsuzluk, Fiillerde Soru. Harfler; Mastar Eki, Kasem (yemin) Edatı, Soru Edatları şeklinde bir sıra takip eder. Gramer konuları, tematik konular silsilesine bağlanan zarflar başlığı altındaki sözcüklerle belirgin ve ayırıcı bir başlık verilmeksizin başlayıp 20a varağındaki konuşma cümlelerinin bulunduğu "fasıl" başlıklı varağa kadar devam eder. Gramerde fiil

¹⁵ Ananiasz Zajaczkowski, "Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak 'ad-Durrat al- mudî'a fi-l-lugat at-turkiya (I)", *Rocznik Orientalistyczny* XXIX/I (Warszawa, 1965), 19-20.

¹⁶ Recep Toparlı, *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*. (Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), III-V.

¹⁷ İshak bin Murad, *Eski Oğuzca Sözlük-Gramer Arası Bir Eser ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugatit-Türkiyye* (Ankara: Akçağ, 2004).

çekimlerine daha çok ağırlık verildiği görülmektedir. *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Türkmen versiyonunda ise 21 tematik bölüm, 881 sözcük 228 adet konuşma cümlesi vardır.

Varak kenarlarında yer yer başka bir el tarafından yazıldığı intibamı veren çeşitli notlara rastlanır. Bunlar bazen açıklayıcı bilgiler şeklindedir. Az sayıda olan bu notlar, çalışmamızda tırnaklı parantez içinde gösterilmiştir. Bu yan notların birkaç cümlesi de Farsçadır. Söz konusu notların biri de, iki yerde geçen (20b ve 26b) “sahibu haze'l kitab ibn-i Bahşayış” ibaresidir. Bu ibare *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Türkmen versiyonunun Oğuz Türkçesi'ne ait *Bahşâyîş* lügatıyla ilişkisini akla getirmektedir. Ayrıca, *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Türkmen versiyonunda akrep için verilen *kuyruğı örü* (7b/01) sözcüğüne Bahşâyîş lügatında da rastlanır. (Bahşâyîş lügatı kuyruğı öri: Akrep, 34a/7). Bahşâyîş lügatıyla paralel bir diğer madde de “çocuk, bir ailedeki kız ve oğlan çocukları, çoluk çocuk” anlamına gelen *'ayal* sözcüğüdür.¹⁸ Ferağ kaydında eserin, Hicri 777 senesinde (M. 1375) İshak bin Murad tarafından yazıldığı belirtilmektedir. İshak b. Murad, 792 (1390) yılında Gerede'de Arkut Dağı'nda Türkçe olarak yazdığı tıp kitabı ile meşhurdur.¹⁹ *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin yazarı olarak geçen İshak bin Murad ile *Edviye-i Müfrede* yahut diğer adıyla *Müntehabu's-Şifa* yazarı Geredeli İshak bin Murad'ın aynı kişi olup olmadığı hakkında kesin bir kanaat belirtmek mümkün olmasa da eserde tababete dair kelime ve tabirlerin çokluğu, eserin bir tabibin kaleminde çıkmış olduğu intibamı vermekte ve bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Türkmen versiyonunun cildinde, eserin sona ermesinin ardından devam eden varaklarda ilaç tariflerine benzer birtakım ifadeler bulunması da, bu fikre katkı sağlar. Eğer öyle ise İshak bin Murad, günümüze gelen ikinci eserini yaklaşık 15 sene arayla kaleme almış olmalıdır.

Eserde kimi Arapça sözcüklerin karşısında *ma'ruf* “biliniyor” ibaresi düşülmüştür. Bu sözcükler: *el-muşhaf* (6a/07), *el-cübbetu* (3b/12), *el-mehâmiz* (4a/05) ve “sergi, yaygı” anlamına gelen *en-naṭʿu* (4a/09) sözcükleridir. *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Kıpçak versiyonunda *sürük* sözcüğüyle karşılanan *en-naṭʿu* için Türkmen versiyonunda *ma'ruf* “biliniyor” yazılması sözcüğün, en azından o dönem için yazıldığı bölgenin Türkçesine girdiğini göstermesi yönüyle dikkat çekicidir. Bu ifade *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Türkmen versiyonunda sadece bir yerde, *el-mağara* sözcüğü için kullanılmıştır. Eserin bitimindeki 26. varanın a ve b yüzünde bir takım yazılar vardır. “Sahibuhu Yusuf ibn-i Bahşayış” ibaresi görülür.²⁰ 26a'da resmi bir makama yönelik yazıldığı anlaşılan Farsça bir metne rastlanır. Bu Farsça metin içeriğinde Konya'dan göç eden, önemli olduğu anlaşılan bir şahsın yol güvenliği ve varacağı yerle ilgili durum hakkında, yazının muhatabından bilgi talep edilmektedir. 26b'de bulunan az sayıdaki cümle ise okunamamaktadır. Bununla birlikte okunabilen kelimelerden hareketle ilaç yapımının söz konusu olduğu rahatlıkla anlaşılır.

1.3. Karşılaştırma Yöntemi

Benzer içeriğe sahip oldukları açık olmakla birlikte, bölüm sıraları ve sayıları birbirini tutmayan bu iki eserin eşleştirilmesi, öncelikle eserlerden birinin referans alınmasını gerekiyordu. Bu bakımdan öncelikle *ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin Kıpçak versiyonu esas alınmıştır. İmlâ, ses özellikleri ve söz varlıkları bakımından karşılaştırması yapılacak iki eserin olabildiğince doğru eşleşmesi için öncelikle

¹⁸ Bahşâyîş Bin Çalça, *Bahşâyîş Lügati*, ed. Fikret Turan (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 49.

¹⁹ Ayşegül Demirhan Erdemir, “Geredeli İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

²⁰ İshak bin Murad, *Eski Oğuzca Sözlük-Gramer Arası Bir Eser ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiye*, 182.

Türkmen *Dürretü'l-Mudiyye*'sinde bir düzenleme yapmak gerekmiştir. Yapısal bakımdan birbirleriyle tam anlamıyla uyuşmayan iki sözlükten Türkmen nüshasının karışık varak düzenine sahip olması, karşılaştırma zemini daha da belirsizleştirdiğinden, Türkmen versiyonunda yazmanın varakları, konu bütünlüğü takip edilerek tekrar düzenlenmiş ve varaklar yeniden numaralandırılmıştır. Türkmen *ed-Dürretü'l-Mudiyye* bölümleri, Kıpçakçasındaki aynı yahut yakın ad taşıyan bölümlere göre yeniden tertip edilmiştir.

Ayrıca karşılaştırma tablolarında kolaylık olması için Kıpçak *Dürretü'l-Mudiyye*'si için DM-K, Türkmen *Dürretü'l-Mudiyye*'si için DM-T kısaltmaları kullanılmış, DM-T'nin muhtevası, ilk aşamada DM-K düzenine göre uyuşan tematik bölümlerle yapılmıştır. İkinci aşamada ise eğer Arapça maddelerin karşılıkları olabilecek kelimeler, uyuşan tematik bölümler haricinde bulunuyorsa, karşılaştırma söz konusu malzemeler, DM-T'nin diğer bölümlerden getirilerek tamamlanmıştır. Böylece hem bölüm düzenleri korunmuş hem de malzemelerin geldikleri bölümlere dair referansları gösterilerek bölüm dışı malzemeler de, karşılaştırmaya dâhil edilmiştir. Arapça kelimelerde anlam esas alınmış, aynı anlama gelen farklı madde başları tek madde başı olarak değerlendirilmiştir. (Bkz. Tablo 2)

Konuları itibariyle karşılaştırıldıklarında, DM-K'daki 23, DM-T'deki 21 adet tematik sözlük bölümden on yedisinin (Konuşma Cümleleri ile birlikte 18) eşleştiği görülür. Karşılaştırma bu kesişen 17 tematik bölüm üzerinden yapılmıştır. Eşleştirme için DM-K lehine lağvedilen DM-T'nin bölüm düzenini gösteren sıra numaraları parantez içinde verilmiştir. DM-T üzerinde yapılan düzenlemenin öncesi ve sonrası (DM-T Asıl Düzen) ve (DM-T Eşleştirme Düzeni) başlıklarıyla iki sütun halinde verilmiştir. Bu durum Tablo 1'de toplu halde görülmektedir. Tablo 1'de italik harflerle gösterilen başlıklar, her iki eserin kendine has olan, eşleşmeyen bölümleridir. Tablo 1'de görüleceği üzere; DM-K ve DM-T karşılaştırması, tematik bölümleri "tematik sözlük" başlığı altında birinci kısım, birinde *mürekkep sözler*, diğerinde *mürekkep yapılar* başlıklarıyla verilen ve konuşma cümleleri ihtiva eden bölümler "konuşma cümleleri" başlığı altında ikinci kısım olarak tasnif edilmiştir. Konuşma cümleleri ve DM-T gramer kısımları, tematik uyuşma göstermedikleri için, ilgili tematik bölümlere malzeme göndermek dışında bölüm temelli karşılaştırmanın dışında bırakılmıştır. Sadece DM-T'ye has olan bu kısım, eşleştirme düzeninde DMT ek başlığıyla tablonun en sonunda gösterilmiştir.

Karşılaştırmanın yapılış şekline dair fikir vermesi için de, kelime sayısı ve çeşitliliği bakımından eşleştirilen bölümlerin en büyüğü "Gök ve Yerdeki Varlıklar" (Tablo 2) başlığıyla verilmiştir. Tabloda Arapça bir maddeye her iki eserde de karşılık bulunması durumunda ortaya çıkan müşterek maddeler çerçeve içerisinde gösterilmiştir. Karşılaştırılan her tematik bölümün sonuna bir özet olmak üzere: çakışan bölümlerin sözcük sayısı, müşterek maddeler, diğer bölümlerden alınanlar ve diğer bölümlere giden kelimelerin sayılarını gösteren bir değerlendirme tablosu eklenmiştir. (Tablo 2ek)

Tablo 1 (İki eserin genel karşılaştırma tablosu)

DM-K Konular Düzeni	DM-T Eşleştirme Düzeni	DM-T Asıl Düzen
I- Tematik Sözlük		
1. Gök ve Yerdeki Varlıklar	(1) Gök ve Yerdeki Varlıklar	(1) Gök ve Yerdeki Varlıklar.
2. <i>Sular ve İçecekler</i>	—	(2) Hayvanlar
3. <i>Kokulu Bitkiler</i>	—	(3) Hububatlar
4. Meyveler	(4) Meyveler	(4) Meyveler
5. <i>Ağaçlar</i>	—	(5) Kuruyemişler
6. Hububatlar	(3) Hububatlar	(6) Yiyecekler
7. Yiyecekler	(6) Yiyecekler	(7) Giyim Eşyaları ve Döşeme
8. Evcil Hayvanlar	(2) Hayvanlar	(8) Binek Hayvanları
9. Yabani Hayvanlar	(18) Yabani Hayvanlar	(9) Koşum Takımları
10. Binek Hayvanları	(8) Binek Hayvanları	(10) Savaş Aletleri
11. Kumaş ve Koşum Takımları	(9) Koşum Takımları	(11) Vücut Organları
12. Renkler	(15) Renkler	(12) Vücut Atıkları
13. Sürüngenler ve Böcekler	(20) Sürüngenler ve Böcekler	(13) Sıfatlar
14. Aletler	(14) Aletler	(14) Aletler
15. Savaş Aletleri	(10) Savaş Aletleri	(15) Renkler
16. Kuşlar	(19) Kuşlar	(16) Akrabalar
17. Giyim Eşyaları	(7) Giyim Eşyaları ve Döşeme	(17) Hastalıklar
18. Vücut Organları	(11) Vücut Organları	(18) Yabani Hayvanlar
19. İnsan Sıfatları ve Renkleri	(13) Sıfatlar	(19) Kuşlar
20. Türkçe Sayılar	(21) Sayılar	(20) Sürüngenler ve Böcekler
21. <i>Meslekler</i>		(21) Sayılar
22. <i>Türk Erkek Adları</i>	—	<i>Zarflar</i>
23. <i>Türk. Kadın Adları</i>	—	<i>İşaret İsimleri</i>
	(5) <i>Kuruyemişler</i>	<i>Çokluk/İyelik</i>
	(12) <i>Vücut Atıkları</i>	<i>Zamirler</i>
	(16) <i>Akrabalar</i>	<i>Mazi Fiiller</i>
	(17) <i>Hastalıklar</i>	<i>Müstakbel (Muzari Fiiller)</i>
		<i>Emir</i>
		<i>Emir Çokluk</i>
		<i>Fiillerde Olumsuzluk</i>
		<i>Fiillerde Soru</i>
		<i>Mastar Eki</i>
		<i>Kasem Edatı</i>
		<i>Soru Edatları</i>
		<i>Mürekkep Yapılar</i>
II Konuşma Cümleleri		
24. Mürekkep Sözcükler	Mürekkep Yapılar	
	Ek: DM-T Gramer Konuları	
	İsimler	
	Zr Zarflar	
	İi İşaret İsimleri	
	Çi Çokluk/İyelik	
	Zm Zamirler	

Fiiller	
Ma	Mazi
Mz	Muzari
Em	Emir- Emir Çokluk
Fo	Fiillerde Olumsuzluk
Fs	Fiillerde Soru
Harfler	
Me	Mastar Eki
Ke	Kasem Edatı
Se	Soru Edatları

ed-Dürretü'l-Mudiyye' nin Kıpçak versiyonunun tematik sözlük kısmında yaklaşık 960, Türkmen tematik sözlük bölümlerinde 881 sözcük vardır. Eğer hariç tutulan gramer bölümünü de katacak olursak *ed-Dürretü'l-Mudiyye'* nin Türkmen versiyonu 939 sözcüğe ulaşır ve böylece iki eserin söz varlığı neredeyse birbirine denkleşmiş olur. DM-K'da Farsça 65, Arapça sözcük 22 bulunurken; DM-T'de Farsça 40; Arapça 14 adet sözcüğe rastlanır. İki eser 17 bölümde eşleşmektedir. Öte yandan her iki eserin konuşma kılavuzu tarzındaki kısımları Kıpçak 207, Türkmen 228 adet cümle içerir. İki eser arasında eşleşen 17 bölüm temelinde yapılan karşılaştırmada 351 maddede müştereklik tespit edilmiştir. Her iki sözlükteki kelimeleri Arapça karşılıklarından kontrol edebilme imkânından hareketle DM-K'da az sayıda (3 adet), DM-T'de ise 40 küsur farklı okuma, 50 küsur yeni madde ekleme teklifinde bulunulmuştur. Her iki eserde de kullanılan bilhassa konuşma cümleleri bölümlerinde görülen Şam halk Arapçasına dair ifade biçimleri, *cāmikiyye*, *koşdaş* gibi kavramlar, eserlerin Memlûk kültür sahasına ait olduklarını pekiştirici niteliktedir.²¹

²¹ Said Abdulfettah Aşur, (1976) *el-'Asru'l-Memlûkî fi Mısra ve'ş-Şâm*, 2. Baskı, Dâru'n-Nahda'l-Arabiyye, Kahire.,426, 435

Tablo 2 (Tematik bölümlerin örnek karşılaştırma tablosu)

Gök ve Gökteki Varlıklarla Yer ve Yerdeki Nesnelere.²²

[Allah, Melekler,] Gök ve Yerdeki Varlıklar; Madenler ve Diğer Şeyler.

1

(1)

(في ذِكْرِ إِسْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالسَّمَاءِ وَ مَا فِيهَا مِنْ
الْمُسْحَرَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا فِيهَا مِنَ الْمَعَادِنِ وَعَیْرِهَا)

(وَمَا فِي السَّمَاءِ مِنْ مُسْحَرٍ وَ عَیْرِهِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا فِيهَا
مِنَ الْمَعَادِنِ وَ عَیْرِ ذَلِكَ مِثَال)

2a

2a

Arapça		DM-K		Arapça		DM-T	
الله	Allah	تَعْرِي	tağrı	الله	Allah	تَكْرِي	tañrı
		تَنْرِي	tanrı				
		تَنْكْرِي	tañrı				
		تِنْكْرِي	tiñri				
النَّبِيِّ	en-nebiy	بَيْعَانِبِر	peygānber	النَّبِيِّ	en-nebiyy ^u	بَيْعَمْبِر	peygamber
الرَّسُولُ	er-rasūl	يَلْوَاخ	yaluvaç	الرَّسُولُ	er-rasūl ^u	يَلْوَاخ	yalavaç
		حَبْرَج	h̄aberçi				
		الْعِج	elçi				
الْمَلَائِكَةِ	el-mela'ike	فَرِشْ تَلَر	ferişteler	الْمَلَائِكَةِ	el-melā'ike ^{tu}	فَرِشْتَلَاز	ferişteler
الْمَلِكِ	el-melek	فَرِشْتَه	ferište				
السَّمَاءِ	es-semā ^u	كُوك	kök	السَّمَاءِ	es-semā ^u	كُوك	gök
الْهَوَى	el-hewā	يَل	yel	الرَّيْحِ	er-rīh ^u	يِل	yil
النَّسِيمِ	en-nesīm	صَبَاخ يَل	şabāh yel				

²² Birinci kısmın başlığının tam tercümesi şöyledir: Birinci, kısım, Allah adının zikri, gök ve gökteki insana amade olan şeyler; yer ve yerdeki madenler ve diğer şeyler hakkındadır. Bölümler arası referanslarda kolaylık olması için biz "Gök ve yerdeki varlıklar" şeklindeki kısaltılmış biçimi kullandık.

صُرُوفُ şurūf yel

يَلْ

النَّجْمُ	en-necm ^u	يُذْذِرُ	yıldız	النَّجْمُ	en-necm ^u	إِلْدُزْ	ılduz
		يُذْذِرُ	yulduz				
الْأَثْرِيَا	et-türeyya	تَمِيرُ غَازِقِ	temir gâzık				
الْقَمَرُ	el-ķamer ^u	ءَآئِ	ay	صَوَّالْقَمَرِ	đaw'ul-ķamer ⁱ	أَيُّ يَلْدِرْمَسِ	ay yıldırması
شُعَاعِهَا	şu'ā'iha	أَيْدِنْلِقُ	aydınlık	الشُّعَاعُ	eş-şu'ā' ^{cu}	كُنْ بَلْقَمَعِ	Gün balqımağı
الشَّمْسُ	eş-şems ^u	كُنَاشُ	küneş	الشَّمْسُ	eş-şems ^u	كُنْشُ	güneş
الظِّلُّ	ez-zıll ^u	كُلْكََا	kölge				
الْمَرْكَبُ	el-merkeb ^u	كَامِي	kemi	الْمَرْكَبُ	el-merkeb ^u	كَمِي	gemi
				السَّفِينَةُ	es-sefīne ^{tu}		
الْمِقْدَافُ	el-mikdāf ^u	كُرَاكُ	kürek				
الْقَلْعُ	el-ķal ^{cu}	يَلْكَانُ	yelken				
الْأَرْضُ	el-arđ ^u	يَيْرُ	yer	الْأَرْضُ	el-arđ ^u	يَيْرُ	yir
		يَيْرُ	yir				
الْمَطَرُ	el-mařar ^u	يَعْمُرُ	yamğur	الْمَطَرُ	el-mařar ^u	يَعْمُرُ	yağmur
		يَعْمُورُ	yağmur				
السَّحَابُ وَ الْعَيْمُ	es-sehāb ^u we'l-ğaym ^u	بُلُوطُ	buluř	السَّحَابُ	es-sehāb ^u	بُلُوتُ	bulut
الضَّبَابُ	eđ-đabāb ^u	طُمَانُ	řuman	الضَّبَابُ	eđ-đabāb ^u	طُمْنُ	řuman
الْتَّلُجُ	es-řelc ^u	قَارُ	ķar	الْتَّلُجُ	es-řelc ^u	قَارُ	ķar
الْجَلِيدُ	el-celīd ^u	بُوزُ	buz				

الْبَرْدُ	el-berd ^u	صَاوِقُ	şavuk	بَرْدُ	berd ^u	سُوْقُ	şovuk ^{-(kc)}
الْحَرُّ	el-ḥarr ^u	إِسْسِي	issı	أَحْرُ	el-ḥarr ^u	إِسْسِي	issı ^{-(kc)}
الرَّبِيعُ	er-rabī ^{cu}	يَايَ	yay	الرَّبِيعُ	er-rabī ^{cu}	يَازُ	yaz ^{-(Zr)}
الْحَرِيفُ	el-ḥarīf ^u	كُوزُ	küz	أَحْرِيفُ	el-ḥarīf ^u	كُوزُ	güz ^{-(Zr)}
النَّدَا	en-nedā	شَيْقُ	şık	النَّدَا	en-nedā	چِي	çiy
الظِّلُّ	ez-zıll ^u	كُؤْلِكَا	kölge				
الْبَرْقُ	el-berq ^u	يَلْدِرِمُ	yaldırım	الْبَرْقُ	el-berq ^u	يَلْدِرِمُ	yıldırım
الرَّعْدُ	er-ra'd ^u	كُؤْرْمَكُ	kökürmek				
النَّارُ	en-nār ^u	أَوْطُ	oṭ	النَّارُ	en-nār ^u	أَوْدُ	od
الدُّخَانُ	ed-duḥān ^u	تُتُونُ	tütün				
الرَّمَادُ	er-ramād ^u	كُؤْلُ	kül	الرَّمَادُ	er-ramād ^u	كُلُنُ	gül
الْفَحْمُ	el-faḥm ^u	كُؤْمُزُ	kömür	الْفَحْمُ	el-faḥm ^u	كُؤْمُزُ	kömür
الْجَبَلُ	el-cebel ^u	طَاغُ	tağ	الْجَبَلُ	el-cebel ^u	طَاغُ	tağ
الْحَجَرُ	el-ḥacer ^u	طَاشُنُ	taş	الْحَجَرُ	el-ḥacer ^u	طَاشُنُ	taş
الْمَدْرَ وَ الْوَعْرَ	el-meder we'l-wa'r	كَسَاكُ	kesak				
سَفْحُ الْجَبَلِ	sefḥu'l- cebel	طَاغُ دِيبِي	tağ dibi				
الْمَعَارَةُ	el-mağāra	مَعْرُوفَةُ	—				
الْعَقَبَةُ	el-ʿaḳabe	يَاقُشُنُ	yakuş				
الْكُؤْمُ وَالتَّلُّ	el-kūm we't-tell ^u	تَبَا	tepe	الْكُؤْمُ	el-kūm ^u	دَبُ	depe
الرَّمْلُ	er-reml ^u	قُؤْمُ	qum	الرَّمْلُ	er-reml ^u	قُؤْمُ	qum
التُّرَابُ	et-turāb ^u	طُپْرَاقُ	toprak	التُّرَابُ	et-turāb	دُپْرَاقُ	doprak
الْعُبَارُ	el-gubār ^u	طُؤُزُ	toz	الْعُبَارُ	el-gubār ^u	تُؤُزُ	toz

الطِّينُ	eṭ-ṭīn ^u	بَالِشِقْ	balşık
الذَّهَبُ	ez-zeheb ^u	الطِّينُ	altın
		الطُّنُ	altun
الْفِصَّةُ	el-fiḍḍah	كُمِشْ	kümiş
		كُمِشْ	kümüş
النُّحَاسُ	en-nuḥās ^u	بَاقِرْ	baqır
الْحَدِيدُ	el-ḥadīd ^u	دَمُورْ	demür
الرَّصَاصُ	er-raşās ^u	قُرْغُشِينْ	qurğuşın

الْقِرَازُ	el-ḳirāz ^u	سَرَّشَا	sarşa
		سَرَنَاشَا	sarnaşa
الْفُلُوسُ	el-fulūs ^u	بُولُ	pül

الدَّرْهِمُ	ed-derhim	يَرْمُقْ	yarmuḳ
-------------	-----------	----------	--------

السَّوْدَا	es-sewdā	قَرَا يَرْمُقْ	qara yarmuḳ
------------	----------	----------------	-------------

الدَّرَاهِمُ	ed-derāhim	أَحْشَا	aḥşa
النِّصْفُ	en-niṣf ^u	بُشُقْ	buşuḳ
الْقَصَبُ	el-ḳaşab	قَامِشْ	ḳamiş

فِصَّةٌ بَيْضَا	fiḍḍa beyḍā	كُمِشْ	kümüş pasesi
-----------------	-------------	--------	--------------

الجُبَلُ الْكَبِيرُ	el-cebelu'l-kebir ^u	بَرَسِي	
		أُلُو طَاغْ	ulu tağ

الطِّينُ	eṭ-ṭīn ^u	بُلُجِقْ	balçık
الذَّهَبُ	ez-zeheb ^u	الْتُونُ	altun
الْفِصَّةُ	el-fiḍḍa ^{tu}	كُمِشْ	gümiş
النُّحَاسُ	en-nuḥās ^u	بَقِرْ	baqır
الْحَدِيدُ	el-ḥadīd ^u	دَمُرْ	demür
الرَّصَاصُ	er-raşās ^u	أَرَزِينُ	erziz
		قَلَي	ḳalay

الدَّرَاهِمُ	ed-derāhim ^u	يَرْمُقْ	yarmaḳ
--------------	-------------------------	----------	--------

النُّقْرَا	en-nuḳra	أَقْچَا	aḳça
نِصْفُ	niṣf ^u	بُجُقْ	buçuḳ ⁻⁽²¹⁾
الْقَصَبُ	el-ḳaşab ^u	قَمِشْ	ḳamiş ⁻⁽⁷⁾

أَلْجَبَلُ الصَّغِيرُ	el- cebelu's şagîr ^u	كِيچِكْز طَاع	kiçkez tağ
أَلْعَجَلَة	el-‘acele	أَقْنُونَا	aqnuna
أَلْجِسْرُ	el-cisr ^u	كُوبُور	köbür
أَلْفَلَاة	el-felah	يَازِي يَزِير	yazı yir
أَلْمَرْجَة	el-merci	شَايِر شِمَان	şayır şimen
أَلرَّاحَة	er-rāḥa	ضِنَج	dınç
أَرْضُ الْمَحْجَرِ	arḍu'l- maḥcer	طَاشَلُورَا يِر	taşlu yir
		طَاشَلُورَا يِر	taşlu yer
أَلْعُبَارُ وَ التُّرَابُ	el-gubār ^u we't- turāb	طُور طُورَاق	toz toprak

أَلْبُحْشُ	el-buḥş ^u	تَلِكْ	telik
		تَشِكْ	teşik

أَلْبُحْشُ	el-buḥş ^u	دَلِكْ	delük
------------	----------------------	--------	-------

أَلْجُورَة	el-cewra	شُفُور	şukur
أَلصَّلِبُ	eş-şalib ^u	حَاشُ	ḥaş
أَلسَّقُ	eş-şakk ^u	يَارِقْ	yarık
أَلْحَائِطُ	el-ḥā'iṭ	دُور	duvar
		ضُور	ḍuvār
أَلسَّطْحُ	es-saṭḥ ^u	صَّام	dam
أَلرُّكْنُ	er-ruknu ^u	بُجَاقْ	bucağ

أَبَابٌ	el-bāb ^u	قَابِي	kapı
		قَابُوا	kapu

أَبَابٌ	el-bāb ^u	إِشِيكٌ	işik ⁻⁽¹⁴⁾
---------	---------------------	---------	-----------------------

أَبَيْتُ الْعَالِي	el-beytu'l- 'ālī	يَاو	yev yüksek
		يُكْسَاكُ	
		يَاوُ أَوْجَا	[yev] üce

الْقَرَارُ	el-ḡarār ^u	دِيبِي	dibi
------------	-----------------------	--------	------

الْعَمِيقُ	el-ḡamīk ^u	دِرِنُ	derin
------------	-----------------------	--------	-------

الْوَاتِي	el-wāṭiy	الْشَاقُ	alşak
-----------	----------	----------	-------

أَسْفَلُ	esfel ^u	أَشْعَا	aşağa
فَوْقُ	fewḡ	يُغَارِي	yoğarı
قُدَامُ	ḡuddām	إِلْكَرِ	ilger(ü)i
		إِيلَارِي	ileri
حَلْفَ	ḡalf ^e	أُرْدِنْجَهْ	ardınca
حَلْفُهُ	ḡalfuh ^u	أَرْضِ دَا	arçında
		يَتَحَازُ	yatharu(ı)

أَسْفَلُ	esfel	أَشْعَا	aşağa ^{-(Zr)}
فَوْقُ	fewḡ	يُغَارُو	yuğaru ^{-(Zr)}
قُدَامُ	ḡuddām	إِلَارُو	ilerü ^{-(Zr)}
وَرَاءُ	werā ^ʔ	أَرْدِيدَ	ardıda ^{-(Zr)}

أَطَّلَعُ هُنَا	eṭalla ^ʕ le huna	بَرِي بَاقُ	beri baḡ
-----------------	--------------------------------	-------------	----------

[أَطَّلَعُ] لِي	[eṭalla ^ʕ] li	مَعَا	mağa [baḡ]
-----------------	---------------------------	-------	------------

[أَطَّلَعُ] لَكَ	[eṭalla ^ʕ] lek	سَعَا	sağa [baḡ]
------------------	----------------------------	-------	------------

أَطَّلَعُ هُنَاكَ	eṭalla ^ʕ le hunāk	أَنْدَا بَاقُ	anda baḡ
-------------------	---------------------------------	---------------	----------

هَآوَلِيكُ	hā ^ʔ ulā ^ʕ ik	أَنْلَارُ	anlar
أَوْلِيكُ	ulā ^ʕ ike	أَنْ لَارُ	anlar
هَوْلَاءُ	hā ^ʔ ulāi	بُلَارُ	bular

هَوْلَائِكُ	hā ^ʔ ulā ^ʕ ik ^e	أَنْلَارُ	anlar ⁻⁽ⁱⁱ⁾
هَوْلَائِي	hā ^ʔ ulā ^ʕ i	بَوْلَارُ	bular ⁻⁽ⁱⁱ⁾

هَذَا	hāzā	بُوَا	bu
هَذَاكَ	hāzāk	أُولُ	ol
أَنْتَ	ente	سَنْ	sen
أَنْتُمْ	entüm	سِيْرُ	siz
نَحْنُ	naḥnu	بِرْ	biz
أَنَا	ene	مَنْ	men

هَذَا	hāzā	بُوَا	bu _{-(li)}
هَذَاكَ	hāzāke	أُلْ	ol _{-(li)}
أَنْتَ	ente	سَنْ	sen _{-(Zm)}
أَنْتُمْ	entum	سِرْ	siz _{-(Zm)}
نَحْنُ	naḥnu	بِيْرُ	biz _{-(Zm)}
أَنَا	ene	بَنْ	ben _{-(Zm)}

صَوَابٌ şawāb رَسَتْ rast

كَيْفَ	keyfe	نَا جِكْ	neçü(i)k
		نَا شَاكْ	neşü(i)k
مَعِي	ma'ī	مَنْمُ بِلَهْ	menüm bile

كَيْفَ	keyfe	نَجْسِي	nicesi _{-(li)}
		بُو بِنْمُدْرُ	bu benümdür _{-(Kc)}

مَنْمُ بِلَهْ menim bile

مَنْمُ بِلَا menü(i)m bile

مَعَاكَ	ma'ak	سَنْوَا بِلَهْ	senü bile
مَعَاهُ	ma'ahu	أَنْوَا بِلَهْ	anu bile
مَعَنَا	ma'anā	بِيْرُ بِلَهْ	bizü(i)m bile
مَعَكُمْ	ma'akum	سِيْرُنْ بِلَا	sizü(i)n bile
مَعَهُمْ	ma'ahum	أَنْلَارْ بِلَا	anlar bile
مَعِي	metā	حَشَانْ	ḥaşan

مَعَاكَ	ma'ake	سَنْكَلَا	senüñile _{-(Zr)}
مَعَاهُ	me'ahū	بِلْسِيْنْدَا	bilesinde _{-(Zr)}
مَعَنَا	ma'anā	بِلَامُرْدَا	bilemüzde _{-(Kc)}
مَعَكُمْ	ma'aküm	سِيْرُكَلَا	sizüñile _{-(Kc)}
مَعَهُمْ	ma'ahüm	أَنْلَارُكَلَا	anlaruñile _{-(Kc)}
مَعِي	metā	قَجْنْ	kaçan _{-(li)}

وَلَا شْ welāş هِيْشْ hış

وَالَا weillā بَصَا başa

هُنَا huna مُنْدَا munda

هُنَاكَ	hunāk	أَنْدَا	anda
هُسَّ	huss	أَبْسَامٌ	epsem
هَذَا	hāzā	بُودُرٌ	budur
أَطَّلَعَ مَلِيحٌ	eṭallaᶜ meliḥ	يَا حَسْبِي بَاقٌ	yaḥşı bak
أَعْمَلُ مَلِيحٌ	aᶜmel meliḥ	يَا حَسْبِي إِيْشَلَةٌ	yaḥşı işle

الْبَحْرُ	el-baḥr ^u	تَنْجِزُ	tenjiz
		تِنْجِزُ	tiñiz
النَّهْرُ	en-nehr ^u	دَرَةٌ	dere

الْغَدِيرُ el-ğadīr^u دِرْلَرِ شُؤَا dirler şu

الْعَيْنُ	el-‘ayn	كُوزٌ	köz
الْبَيْرُ	el-biyr ^u	قِيٌّ	quyı
السَّمَكُ	es-semek ^u	بَالِيٌّ	balıḳ

السَّرَطَانُ es-saraṭān^u يَنْكِجُ yengeç
تَكْلِجُ tekleç

الْبَحْرُ	el-baḥr ^u	دَكِزُ	deñiz
النَّهْرُ	en-nehr ^u	إِرْمَقُ	ırmaḳ

عَيْنِ الْمَاءِ	‘aynu’l-mā ⁱ	بِكَارُ	bıñar
الْبَيْرُ	el-bi’r ^u	قُويي	quyı
السَّمَكُ	es-semek ^u	بَالِقُ	balıḳ

الْعَظِيمُ	el-‘azīm	يَوَلُقُ أُلُو	yavlaḳ ulu
الْمُعْطِي	el-muᶜṭī	بِرْكَانُ	birgen
الْجَنَّةُ	el-cenne ^{tu}	أُجْمَاقُ	uçmaḳ
جَهَنَّمَ	cehennem	طَامُو	ṭamu
الْبَرْدُ	el-berd ^u	طُلُو	ṭolu
الْقَرْدِيرُ	el-ğardīr	قُرْشُونُ	ğurşun

الْبَرِيَّةُ	el-berıyye ^{tu}	يَبَانُ	yaban
الْمَنْزِلَةُ	el-menzile ^{tu}	يُورْت	yurt
الْحَيْشُ	el-ceyş ^u	چَرِي	çeri ^{>15}
الْقَبْرُ	el-ğabr ^u	سِينُ	sin
الْحَطَبُ	el-ğatab ^u	أُودُنُ	odun
الْحَشِيشُ	el-ğaşış ^u	يَاشُ أُوْت	yaş ot
الضَّفْدَعُ	ed-dafda ^{cu}	قُرْبَعَا	ğurbağa
الرُّحْفُ	ez-zülğaf ^a	بَعَا	bağa ^{>9}

Tablo 2 ek ("Gök ve yerdeki varlıklar" başlıklı 1. bölümün sayısal değerleri)

Müşterek Maddeler: 67

DM-K		DM-T	
Arapça Maddeler:	122	Arapça Maddeler:	82
DM-K Karşılıklar:	128	DM-T Karşılıklar:	83
Sadece DM-K'da bulunanlar:	53	Sadece DM-T'de bulunanlar:	14
		DM-T Diğer bölümlerden alınan maddeler:	27
		1-(6) Yiyecekler	1 ad.
		2-(14) Aletler	1 ad.
		3-(21) Sayılar	1 ad.
		4-(Zr) Gramer/Zarflar	8 ad.
		5-(İi) Gramer /İşaret İsimleri	6 ad.
		6-(Zm) Gramer /Zamirler	4 ad.
		7-(Kc) Konuşma Cümleleri	6 ad.
		DM-T Diğer bölümlere giden maddeler:	2 ad.
		1-9 Yabani Hayvanlar	1 ad.
		2- 15 Savaş Aletleri	1 ad.

2. Arkaik Kelimeler

Türkçenin tarihi dönemlerine ait dil yadigârları olan eserler, yazıldıkları devirde kullanımda olup da zamanla kullanımdan düştükleri için unutulmuş yahut günümüze anlam değışimlerine

uğrayarak gelmiş birçok sözcük barındırır. Dolayısıyla eski eserlerde “kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel durum”²³ olarak tanımlanan arkaizmle sıklıkla karşılaşılır. Batı Türkçesinin Kuzey ve Güney kanadını temsil eden Kıpçak ve Oğuz Türkçelerinin yaklaşık olarak XIV-XV. yüzyıllarına tekabül eden bu dil yadigârları için de aynı şey söz konusu olmuştur. Söz konusu iki eserin fonetik, morfolojik ve söz varlığı bakımından yaptığımız karşılaştırmalarda bu tarz kelimelere rastlanmıştır. Form veya anlam değişimine uğrayan, anlamca belirsizleşen ve kullanımdan düşerek arkaik özellikler gösteren *Yatharı/ü*, *Çezzingil!*, *Añlatğil!* ve *Ö/Ürün-İrün* kelimelerini, sözlüklerdeki Arapça karşılıklarıyla kontrol edebilme imkânından yararlanarak ele aldık. Bu dört kelimeyi sırasıyla sunuyoruz. Kelimelerin yer aldığı ilgili varaklar makale sonunda paylaşılmıştır.

2.1. DM-K 3b/02 *Yatharı/ü* (Ar. "halfuh" (Ar.) “Arkasınca”

DM-K'nın “Gök ve Yerdeki Varlıklar” temalı bölümünde karşımıza çıkan ve sonundaki r harfinin hem esre hem de ötreli olarak yazıldığı *yatharı* ve *yatharu* sözcüğü yapısıyla oldukça dikkat çekicidir. Arapça “*halfuhu*” kelimesinin mukabili olarak “*ardınca*, *ardında*” anlamlarıyla birlikte verilmiş olan sözcük Kıpçak sözlükleri içinde sadece *Dürretül Mudiyye*'de (DM-K) geçmektedir.²⁴ Bu sözcüğün iki parçadan teşekkül ettiği değerlendirilebilir. Bu parçalar: *yat* hecesi ile yön eki *-aru/-erü*'nün Eski Türkçedeki biçimi olan *-garu*, *-gerü*'nün kalın sıradan olan biçimidir. Öncelikle sözcüğün ilk unsuru olan *yat* hecesinde iki ses olayından bahsedilebilir. Bu olayların biri “arka” anlamına gelen *art* kelimesinin başında, DM-K'nın dikkat çekici özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkan kelime başı yarı vokal /y/ türemesi, diğeri ise sözcükteki /r/ konsonantının arada eriyerek düşmesidir. Son olarak *-garu*, *-gerü* yön ekinde, eserde de örneği bulunan (Bkz. Tablo 2) *aqça> aqşa* sözcüklerinde olduğu gibi boğaz sesi /g/'nin hırıltı hale gelmesi söz konusu olmuştur. Nihayet bu durumun imlâda hırıltılı hı /ç/ ile gösterilmesiyle kelimenin daha tanınmaz hale gelmiş olduğu söylenebilir. Sözcüğün benzer şekilleri olan *artkaru*, *artkari* biçimlerine *Baytaratü'l-vâzih*, *İrşâdü'l-Mülûk* gibi diğer Memlük Kıpçak eserlerinde rastlanmaktadır.²⁵

2.2. DM-T 14b/13 *Çezzingil!* (Ar. devvir) “Döndür!”

Bir diğer sözcük DM-T'nin gramer bölümünde alfabetik olarak verilen fiiller arasında Arapça devvera “çevirmek” fiilinden devvir emir sigası mukabili olarak verilen *çezzingil* sözcüğüdür. Biz, *çezzingil*'e Arapça ettirgen yapıdaki *devvera* “çevirdi” fiilinin emir kalıbı karşılığı olarak verilen “döndür” anlamı verdik. Öncelikle kelime başında /t-/>/ç-/ değişimiyle dikkat çeken sözcüğün Tarama sözlüğünde *çiğzinmek*, *çeğzinmek*, *cezginmek*, *cizginmek*, *çeğzinmek*, *cezginmek*, *çizginmek*, *çevzinmek* ve *çiğrinmek* şeklinde farklı vokalli ve metatezli formlarına dair onlarca /ç-/li örneğine

²³ Vardar, Berke. (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları,2002),93.

²⁴ Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Atatürk Ün. Yay. Erzurum, 1993, 315.

²⁵ Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 12.

rastlanmaktadır.²⁶ Aynı formların /t-/li biçimleri, “dönmek, dolaşmak” anlamındaki fiil formu metatezli olarak *tügzin-/täzgin-* şeklinde, “dalga, girdap, kitap tomarı” anlamındaki isim formuyla *tegzinç* şekli, en eski metinlerde karşımıza çıkmaktadır.²⁷

Clauson, Eski Türkçenin etimolojik sözlüğünde, etimolojisinin belirsizlik taşıdığını ifade ettiği *tegzin-* fiilini, *teg-* fiilinin ettirgen formu olan *tegiz-* fiiline bağlar ve *tegzin-*'yi bu fiilin dönüşlü biçimi olarak görür. *tegiz-* fiilini de varsayımsal bir **teğir-* fiiliyle ilişkilendiren Clauson'a göre, sözcük, erken dönemden itibaren Güney Batı Türkçesi (Osmanlı Türkçesi; *degzin-*) haricinde metatezli biçimiyle yaygınlık kazanmıştır.²⁸ Nitekim hem DLT'de hem de Kutadgu Bilig'de *tezgin-* şeklinde yer almaktadır. Her iki eserde de “dönmek, tavaf etmek; çevrilmek” anlamlarına gelen kelimenin *tezginç* şeklindeki isim formu DLT'de “dağ dönemeci, dağ büklümü” anlamına gelmektedir.²⁹

Clauson, kelimeyi ele aldığı ilgili maddede değinmemekle birlikte *tegiz-* üzerinden *tegzin-* fiiliyle **teğir-* arasında bağlantı kurarken dolaylı da olsa, Çuvaşça ve Ana Türkçe arasında gözlemlenen fakat nadiren de olsa Ana Türkçe içinde de görülen bir rotasizm³⁰ (r'leşme) ihtimalini gündeme getirmiştir. Nitekim Clauson'un *tegzin-* sözcüğünü bu olasılığa göre yorumladığı, “çevre” anlamındaki *tegre*, “yuvarlak, dairevi” anlamına gelen *teğirmi* ve *teğirmen* gibi sözcükleri varsayımsal **teğir-*'in türevleri olarak göstermesinden de anlaşılır. Buradan hareketle **teğir-* şeklindeki varsayımsal kökün, kelime başında /t-/>/d-/ ve kelime içinde /-ğ-/>/-v-/ ses değişimleriyle birlikte düşünüldüğünde günümüz Türkiye Türkçesi'ndeki *devir-* ve türevleri ile kelime başı /t-/>/ç-/ ses değişimiyle *çevir-* ve türevleriyle ilişkili olduğunu düşünmek mümkündür.

2.3. DM-T 15a/05 *Añlatğıl!* (Ar. ذَكَرَ *zekkir* -) “Hatırlat!”

DM-T'nin gramer bölümünde bulunan *añlatğıl* sözcüğünün Arapça (ذَكَرَ) “hatırlatmak” fiilinin emir hali olan (ذَكَرْ) *zekkir* “hatırlat” mukabili olarak kullanılması dikkat çekicidir. Kelimenin anlatmak şeklinde verilen bu karşılığı bizi, anlatmak ve anlamak fiillerinin kökeninde bulunan *añ-* hakkında eski kullanımları gözden geçirmeye sevk etmiştir. Zira bu kelimenin temel anlamını bulmak için anlatmaktan geriye anlamaya, oradan da anmaya gitmek gerekir. Anlatmak çağdaş Türkiye Türkçesi'nde, “bir konu üzerinde açıklamada bulunmak, bilgi vermek”, anlamak ise “bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak ve yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek” olarak açıklanmaktadır.³¹ Hatırlamak anlamındaki anmak da, yine

²⁶ “Tarama Sözlüğü” (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 2/915-919. *Kayser, çerisinin çevresine çiğzindi* (Fütuh. XIV.15) ; *Kurs-ı değirmen gibi çeşginürdi* (Hay, XV.75); *Ser-gerdâ (sergerdâ (Far.): Sedre derler bir marazdır kişinin başı çevzinür* (Ni'metî. XVI.383); *ed-devar (Ar.): Baş çiğrinmek* (چيغرينك) illetine denir ki dolap marazı tabir olunur. (Kam. XVIII, XIX.1,861)

²⁷ A.V. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), 298.

²⁸ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford: Oxford University Press, 1972), 488.

²⁹ Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 298.

³⁰ Aleksandr M. Şerbak, “Zetasizm-Rotasizm Meselesi ve Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 35/1987 (01 Ocak 1992), 285.

³¹ Komisyon, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992), 1/71-72.

gönümüz Türkiye Türkçesi'nde yaşamakta olan bir fiildir. Anmak sözcüğünün arka planına bakılacak olursa karşımıza ister istemez sözcüğün isim formu olduğunu düşündürten bir *añ* hecesi çıkmaktadır.

Añ sözcüğü için Anadolu ağzlarına dair zengin söz varlığı içeren Derleme Sözlüğünde “iki tarla arasındaki sınır, set şeklindeki ayrıntı”, “saçın ayrılma çizgisi”, “bir şey üzerine yapılan çentik”³² anlamları verilmiştir. Ayrıca *añ yeri* ifadesi “vücudun çeşitli oynak, büküm yerleri, eklem yerleri ve bitişik iki şey arasındaki çizgi” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³³ Yine *eñ* için koyun ve diğer hayvanların kulaklarına yapılan iz anlamı mevcuttur.³⁴ Eski Türkçenin Etimolojik Sözlüğünde Clauson, *añ*'ı “anlayış ve zekâ” olarak karşılıyor ve sözcüğün *anlama-*'nın temelini teşkil ettiğini, dolayısıyla daha eski olması gerektiğine dair görüş belirtiyor.³⁵ Anlatmanın anlamayla açık ilişkisine ek olarak Clauson'un *anla-*'nın temelinde anlayış ve zekâ anlamına gelen *añ*'in bulunduğunu belirtmesi ve DM-T müellifinin Arapça *zekkir* emir fiilinin karşısına *añlatğil* “hatırlat” sözcüğünü koyması, bizi anlatmak ve anlamamanın kökenindeki anmak kavramına götürmektedir. Nitekim morfolojik olarak, anlatmak ve anlamamanın kökeninde *añ-* fiili bulunmaktadır. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde rastlanan ve anlamak karşılığı olarak verilen *anga-* fiili de bu ilişkiyi destekler görünmektedir.³⁶ Fakat Clauson Kuzey Batı ve Güney Batı Türkçelerinde yaşadığını belirttiği ve “hatırlamak, hatıra getirmek” anlamı için örnekler getirdiği *añ-*'i, elinde kanıt olmadığı gerekçesiyle, “anlayış ve zekâ anlamını verdiği *añ* isim köküyle bağlamamıştır.³⁷

Anlayış ve zekâ anlamındaki *añ* ile³⁸, “iki tarla arasındaki sınır çizgisi anlamındaki *añ* arasında bir ilişki kurulabilir mi? Bizce, *añ* sözcüğünün “anlayış ve zekâ” şeklindeki soyut anlamının, “iki tarla arasındaki sınır çizgisi” şeklinde özetlenebilecek somut anlamdan geliştiği hatta bu ilişkinin anmak ve anlamak fiillerine kadar uzandığı düşünülebilir. Zira anlamak ve anlayış için öncelikle şeyin daha önceden bellekte bulunması anlamında bilinmesi gerekir. Bir şeyin hatıra getirmesi de ancak hafızadaki potansiyel bilgi ve tasavvurlar içinden seçilip ayırt edilmesi suretiyle mümkün olabilir. Özetle bir şeyin hatıra gelmesi için belirmesi, belirebilmesi için ayırt edilebilmesi, sınırlanması lazımdır. Nitekim zihnin bilişsel işlevleri üzerine çalışmalar yapan Lakoff ve Johnson, yaşamını sürdürmek zorunda olan her varlığın çevresine dair bir kategorileştirme (ayırt etme) şuuruyla hareket ettiği, insanın da, varlıkları ayırıp düzene koyma anlamındaki kategorileştirme işini, somut mekândan ürettiği kavramsal metaforlar aracılığıyla gerçekleştirdiğini belirtir.³⁹ O halde somuttan soyuta gelişen bu süreçte hatırlamak, hatıra getirmek işlemine daha yakından bakacak olursak, hatırlama eyleminin olay, durum ve nesnelerin zihinde hazır edilmesi, halk arasındaki kullanımla “göz önüne getirilmesi” gibi

³² Komisyon, *Derleme Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993), 1/240.

³³ Komisyon, *Derleme Sözlüğü*, 1/181.

³⁴ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 166.

³⁵ Clauson Senglah'da akl-u fahm “akıl ve anlayış” olarak karşılanmış olan bu sözcüğün Kuzey doğu Türkçesi hariç tüm bütün çağdaş Türk lehçelerinde bulunduğunu kaydeder. Bkz. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 165.

³⁶ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 11.

³⁷ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 168, 488.

³⁸ Ali Şir Nevâî'nin Muhakemetü'l-lügateyn'inde (ar. Fehm) “anlayış, düşünce” (derrâke) “zihnin algılama fakültesi ve şuur karşılığında olarak kullanılmış anlağ'ın bu sözcükle bağlantısı olabilir. Daha fazla bilgi için bkz. Ali Şir Nevâî, *İki Dilin Karşılaştırması (Mukayestü'l-Lügateyn)*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), 219.

³⁹ George Lakoff - Mark Johnson, *Challenge to Western Thought* (New York: Basic Books, 1999), 17,45.

bir durum arz ettiği görülür. Nitekim yaygın sözlüklerde hatırlamak “daha önce yaşanmış bir durumu, görülüp duyulmuş veya öğrenilmiş bir şeyi zihinde yeniden canlandırmak, akla getirmek”⁴⁰ şeklinde açıklanmıştır.

Bu durum, Türkçede kullanmakta olduğumuz “hatırlamak” ve “hatıra getirmek” eylemindeki Arapça kökenli *hâtır* kelimesinin anlamında da karşımıza çıkıyor. Arapça sözlüklerde *hâtır* (الخطار) sözcüğüne hem “kalp ve ruha gelen manalar” hem de “kalp ve ruhun kendisi” şeklinde karşılıklar verilmiştir. Sözcüğün fiil şekline ise “okun titreşmesi”, “hayvanın kuyruğunu indirip kaldırması” gibi dikkat çeken hareketlere dair verilen bu tasvîr karşılıkların “zihinde belirme” olgusuyla ilişkili olduğu görülmektedir.⁴¹ Hatırlamak, hatıra gelmek olgusuyla ilgili olarak Hint-Avrupa dillerine bakılacak olursa, orada da benzer somut tasavvurlara dayanılmakta olduğu görülür. İngilizce ve Fransızcada “hatıra” ve “hatırlamak” şeklinde isim ve fiil anlamlarıyla kullanılan *souvenir* ile Almanca ve diğer Germen dillerinde “anlamak” manasına gelen *verstehen* (Alm.), *forstanden* (E.ing), *förstå* (Dan.) gibi sözcükler⁴² bize hatırlama olgusunun bir diğer tasvirini sunmaktadır. Zira *souvenir* sözcüğü *sub* “alt” ve *venire* “gelmek” kelimelerinden⁴³; *verstehen* ise *ver* “karşı” ile *stehen* “koymak” sözcüklerinden oluşur⁴⁴ ve ilki “aşağıya gelmek” ikincisi “karşıda bulunmak” anlamlarıyla “göz önüne getirme, hazır etme” fikrini işlerler. Nitekim eski kaynaklarda karşımıza çıkan *anu-* “hazırlamak ve *anuk* “hazır” sözcüğü de bu paralelde düşünülebilir.⁴⁵

Añ- köküyle ilişkili olarak anlamak kavramına tekabül eden sözcükler için Semitik bir dil olan Arapçadan *‘arafe* ve *derake* fiillerine bakıldığından benzer bir durumla karşılaşılır. Türkçede yoğun bir şekilde kullanmakta olduğumuz *tarif*, *marifet* ve *irfan* gibi kelimelerin de kökeni olan *‘arafe* fiiline baktığımızda, sözcüğün “bilmek, tanımak” kavramlarını belirginlik ve sınırlandırma fikriyle verildiği görülmektedir.⁴⁶ Benzer durum *derake* kökenli olarak “kuyu dibindeki suya ulaşmak, bir şeye gözle ulaşarak görmek, bir manaya akılla ulaşmak anlamlarına gelen *idrâk* sözcüğü için de geçerlidir. Bu örneklerde bilgi oluşumunun “ulaşma” tasviriyle birlikte verildiği görülür.⁴⁷ Hatırlama, anlama ve bilme kavramlarının birbiriyle kökensel bir ilişkisi olduğu ve ortak anlamlarının bir şeyin suretinin sınırlandırılarak zihinde görülmesi şeklinde bir semantik olguyu desteklediği düşünülebilir. Buna göre, anlamak, hatırlamak ve zikretmek⁴⁸ şeklinde kullanımları olan *añ-* ile idrak etmek anlamındaki *anla-*’nın, “sınırlandırma, ayırma ve belirginleştirme” şeklindeki ortak soyut anlamda buluşmasından

⁴⁰ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2016), 3501.

⁴¹ İbrahim Mustafa, vd., “Hatara”, *al-Maany*, (Erişim 30 Eylül 2022).

⁴² *Online Etymology Dictionary* “understand” (Erişim 26 Ekim 2022).

⁴³ *Online Etymology Dictionary* “souvenir” (Erişim 25 Ağustos 2022).

⁴⁴ Ernest Klein, *Kleins Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language* (Amsterdam, New York: Elsevier Publishing Company, 1971), 700; Robert K. Barnhart - Sol Steinmetz (ed.), *The Barnhart Dictionary of Etymology* (Bronx, N.Y.: H.W. Wilson, 1987), 1038.

⁴⁵ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 171,182.

⁴⁶ Kelime kökenindeki ‘urf “yüksek yer, tepe, deniz dalgası, gibi anlamlarla belirlilik gösterir. Bkz. el-Mu’cemu’l-Vasît (Kahire: Mecma’u’l-Luğati’l-‘Arabiyye, el-İdâretü’l-‘Âmme li’l- Mu’cemât ve İhyâi’t-Turâs, Mektebetü’ş-Şurûki’d-Devliyye, 2004), 595.

⁴⁷ el-Mu’cemu’l-Vasît, 681.

⁴⁸ İlgili tanımlar için bkz. Komisyon, *Derleme Sözlüğü I*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993), 275; Komisyon, *Tarama Sözlüğü II*, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 165-166.

hareketle *añ* isim kökündeki “mekândaki sınır” şeklindeki somut anlamla ilişki kurulabilir. Nitekim günümüz Türkçesi’nde de kullanılan ve genellikle “zamânın bölünemeyecek kadar kısa parçası”⁴⁹ anlamındaki Arapça *ân* sözcüğüyle izah edilen *ansız* sözcüğü “sınır” anlamındaki *añ* ile ilişkilendirilebilir. Nitekim *ansız* kelimesi için Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde “ayırmadan, istisnasız, tümü ile, hep, bütün” anlamlarının verilmesi *añ*’ın sınır ve ayırım anlamını tersinden desteklemektedir.⁵⁰ Dolayısıyla Hint-Avrupa ve Semitik olmak üzere iki farklı aileye mensup dillerde gözlemlenen ortak semantik ilişkinin bir benzerinin Türkçe için de vuku bulduğunu düşünmek ve *añ*-ve *añla*- fiillerinin gelişimini, esasen Eski Türkçeye ait bir kök olmakla birlikte Anadolu ağzlarında yaşayan *añ* isim kökünden hareketle değerlendirmek açıklayıcı olabilir. Sonuç olarak, DM-T gramer bölümünde geçen *añlatgıl*- “hatırlat” üzerinden başlayan araştırmada, anlatmak için verilen hatırlatmak karşılığının, sözcüğün süreç içinde yeni formlar kazanırken kök anlamdan uzaklaşarak yaşadığı bir arkaizme işaret ettiğini söylemek mümkündür.

2.4. DM-T 25b/06 Ö/Ürün-İrün (Ar. ed-dâ'im) “Daimi olan”

Farklı okumalar arasında DM-T’nin hatimesinde yer alan bu sözcük özellikle dikkat çekicidir. *Edviye-i Müfred*e yazarı İshak bir Murad’la aynı kişi olma ihtimali yüksek olan müellif, kitabını bitirirken, *el-Bâkî* karşılığı olarak “kalan”ı, *ed-Dâim* karşılığında da bu sözcüğü kullanmıştır. Belli ki müellif eserini, Allah’ın güzel isimlerini (esmâ-i hüsnâ) anarak bitirmek istemiştir. *El-Bâkî* karşılığı olarak yazılan “kalan” sözcüğü gayet nettir. Fakat *ed-Dâim* karşılığındaki *أورون-أورون* *ö/ürün-irün* (25b/06) pek açık yazılmamıştır. *ed-Dâim* karşılığında *irüren* şeklinde okunmuş olan bu sözcüğün farklı bir şekilde de okunabilmesi söz konusudur. Ayrıca *irüren* ile *ed-Dâim*’in muhtemel anlam içeriği açısından pek uyuşmaması da bizi alternatif okuyuşa sevk etmiştir. Biz bu kelimeyi, *irün* yahut *ö/ürün* şeklinde okumayı tercih ettik.

ed-Dâim’in, müellif (İshak bin Murad) tarafından “devam eden, devamlı olan” anlamında Esmâ-i Hüsnâ’dan biri olarak kullanıldığı açıktır. Yaygın Esmâ-i Hüsnâ’lar içinde *ed-Dâim* şekline rastlanılmasa da, sözcük Esmâ-i Hüsnâ’daki diğer isimlerde anlamca mevcuttur. Nitekim bu isim anlamı itibariyle Esmâ-i Hüsnâ’da bulunan *el-Kayyûm*’la paralellik arz eder. Suat Ünlü *İlk Türkçe Kur’an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ* başlıklı makalesinde Türkçe erken Kur’an çevirilerinde “her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare eden *el-Kayyûm* karşılığı olarak Farsça “daima” anlamına gelen *peyveste*⁵¹ kelimesi ile birlikte *päyvöstä örülig* şeklinde bir kullanım aktarır.⁵² *El-Kayyûm* “kâim (ayakta) olan, her daim diri, hazır ve nazır olan” anlamına gelmektedir. *ed-Dâim* de aynı paralelde olup “devamlı, sürekli olan, yok olmayan, diri” mânâlarını içerir. Amaca daha uygun olan okumayı tespit arayışımızı destekleyecek örneklere çeşitli sözlüklerde rastlıyoruz. DLT’de ك ‘li olarak كُ için “sü on gün örük boldı”, “asker, ayrılmıyarak, harbetmiyerek on gün eğlendi” yahut “bir bey veya bir oymak

⁴⁹Kubbealti *Lugati*, “an” (Erişim 25 Aralık 2022).

⁵⁰Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 11.

⁵¹Kubbealti *Lugati*, “Peyveste” (Erişim 25 Eylül 2022).

⁵²Suat Ünlü, “İlk Türkçe Kur’an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2007), 268.

bir yerde biraz eğlenir kalırsa yine böyle denir”, şeklinde bir açıklamayla /ö/ ünlüsüyle okunan sözcüğe “kalmak, ikamet etmek” anlamı verilmiştir.⁵³ İbn-Mühennâ lügatında ‘ك,ر,örük şeklinde okunan ve yine ك,ر’li olarak rastlanan kelimeye “sabit” anlamı verilmiştir.⁵⁴ Yine A. Caferoğlu’nun Eski Uygur Sözlüğünde de, “devamlı, sürekli, uzun vadeli, daimi” anlamında *ürük*, “devamlı, sürekli, durmadan” anlamında *ürük uzatı*⁵⁵, “uzun, müddet, bengü, ebedi anlamında” *örüg* (*yörüng*) şeklinde⁵⁶ örneklere rastlamaktayız.

Ayrıca, hem DM-T’nin kendi içinde hem de Bahşayış Lügatında geçen, akrep karşılığı olarak kullanılan “dik kuyruklu” anlamındaki *kuyruğı örü*⁵⁷ terkindeki *örü* de aynı paralelde düşünülebilir. Ebediyet kavramı ile sağlamlık ve sabitlik arasındaki güçlü semantik ilişki dikkate alındığında, sözcüğün yukarıda verilen örneklerle hem morfolojik hem de semantik açıdan ilişkili olduğu görülür. Bu sözcük, DM-T’nin Oğuzcasının Doğu Türkçesiyle irtibatlı bir Oğuzca olduğuna işaret etmektedir. *Öürün-İrün*, sözcüğünü, ك,ر’le gösterilen benzerlerine göre nazallaşma yahut /g/ veya /k/’nin düşmesiyle farklılık kazanmış bir form olarak düşünmek mümkündür. Sonuç olarak sözcüğün, Türkçenin soyut kavramları karşılama kabiliyetini gösteren önemli bir örnek olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Aynı adı taşıyan, benzer içerik ve şekle sahip iki eserin imla, ses özellikleri ve söz varlıkları bakımından yaptığımız karşılaştırma çalışmasında veriler, mukayeseyi kolaylaştırıcı bir görsellik içerisinde sunulmuştur. Tematik alanlara göre düzenlenmiş olmalarından yararlanılarak, eserlerin Arapça kavramları karşılama potansiyelinin ortaya konulması ve dönemin eşya kadrosunun iki eser açısından gösterilmesi sağlanmıştır. *ed-Dürretü'l-Mudiyye*’nin Kıpçak versiyonunun tematik sözlük kısmında yaklaşık 960, Türkmen tematik sözlük bölümlerinde 881 sözcük vardır. Hariç tutulan gramer bölümü de katıldığında *ed-Dürretü'l-Mudiyye*’nin Türkmen versiyonunun 939 sözcüğe ulaştığı ve böylece iki eserin söz varlığının birbirine denkleştiği görülür. DM-K’da Farsça 65, Arapça sözcük 22 bulunurken; DM-T’de Farsça 40; Arapça 14 adet sözcüğe rastlanır. İki eser 17 bölümde eşleşmektedir. Öte yandan her iki eserin konuşma kılavuzu tarzındaki kısımları Kıpçak 207, Türkmen 228 adet cümle içerir. İki eser arasında eşleşen 17 bölüm temelinde yapılan karşılaştırmada 351 maddede müştereklik tespit edilmiştir. *ed-Dürretü'l-Mudiyye*’nin Kıpçak versiyonu, asıl Memlük Kıpçakçası eserleri arasına giren, bununla beraber Oğuzcalaşma özellikleri gösteren bir sözlük olduğu görülmektedir. Türkmen versiyonu ise, az sayıda Doğu Türkçesi izleri taşımakla birlikte, yazım tarihi olan 1375 itibariyle 14. yüzyıl eseri olarak Eski Anadolu Türkçesi-Beylikler dönemine tekabül eden bir eser görünümü vermektedir. Her iki eserin Arapçalarının Şam lehçelerine ait özellikler göstermesi, *cāmikiyye* (DM-K), *koşdaş* (DM-T) gibi Memlük dönemi kavramlarını yansıtan kelimeler, eserlerin Memlük sahasına ait olduklarını pekiştirici niteliktedir. Türkmen versiyonunda tematik, konuşma cümleleri ve gramer

⁵³ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999), 1/68.

⁵⁴ Rifat Bilge Kilisli, *Kitâb Hilyetü'l-insân ve Helbetü'l-lisân İbn Mühennâ*, (İstanbul, 1338), 150.

⁵⁵ A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Enderun Kitabevi, 1993), 178.

⁵⁶ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 102.

⁵⁷ *Kuyruğı öri* için bkz. Fikret Turan, *Bahşayış Lügati*, Bilimsel Akademik Yayınlar, İstanbul, 2001.

bölümlerinde tıp ve muayeneye dair ifadelerin belirgin bir çokluk göstermesi, eserin bir tabibe (İshak bin Murad) ait olduğu fikrini güçlendirmektedir. Eserler, aralarındaki şekil ve muhteva paralelliğiyle, Doğu Türkçesi'nden uzaklaştıktan sonra XIII-XIV. yüzyıllarda Mısır-Suriye sahasında tekrar buluşan Kıpçakça ve Oğuzca'yla bölgedeki Kıpçak-Türkmen ortak varlığının belgelerinden birini teşkil eder. Karşılaştırmada eserler gözden geçirilirken birtakım yeni okuyuş teklifleri de yapılmıştır. Her iki sözlükteki kelimeleri Arapça karşılıklarından kontrol edebilme imkânından hareketle DM-K'da az sayıda (3 adet), DM-T'de ise 40 küsur farklı okuma yapılmış, 50 küsur yeni madde eklenmesi teklifinde bulunulmuştur. Çalışmamızda buna ek olarak ciddi form değişikliğine uğramasıyla dikkat çeken *yatharı/u*; dikkat çekici rotasizm örneği gösteren *çegzin-* fiili ile somuttan soyuta anlam gelişmesi göstererek günümüze kadar gelen *anlat-* fiili ve son olarak soyut kavramlar bakımından Türkçenin anlatım gücünü gösteren önemli bir örnek olarak karşımıza çıkan *ölürün-irün* gibi arkaik yapıdaki dört adet sözcük hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş, bu sözcükler için Arapça karşılıklarından yararlanılarak bir takım izahlar getirilmiştir.

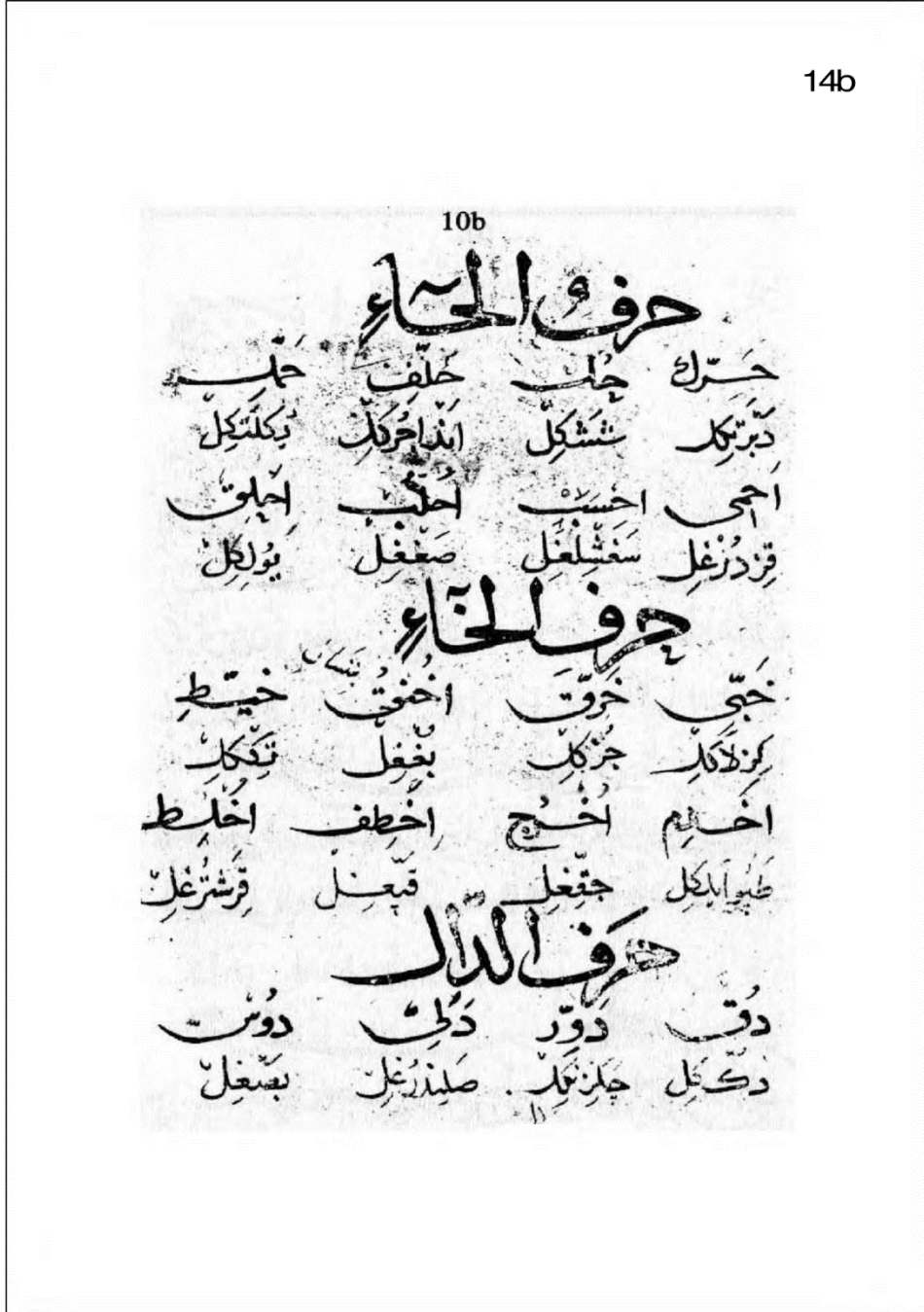
Kaynakça

- Ali Şir Nevâi, *İki Dilin Karşılaştırması (Mukayestü'l-Lügateyn)*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Arat, R. "Türk Şivelerinin Tasnifi". *Türkiyat Mecmuası C. X'den ayrı basım*, 59-138.
- Aşur, Said Abdulfettah. *el-'Asru'l-Memlûkî fî Mısra ve's-Şâm*, 2. Baskı, Dâru'n-Nahda'l-Arabiyye, Kahire, 1976.
- Balci, Onur. "Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't Türkiyye'de Görülen İki İmla Özelliği Ve Bu Özelliklerin Kazak Türkçesi İle İlişkisi". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* / 46 (Ekim 2018): 57-66.
- Barnhart, Robert K. - Sol Steinmetz (ed.). *The Barnhart Dictionary of Etymology*. Bronx, N.Y.: H.W. Wilson, 1987.
- Caferoğlu, A. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Enderun Kitabevi, 1993.
- Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Çalıça, Bahşayış Bin. *Bahşayış Lügati*. ed. Fikret Turan. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül. "Geredeli İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Eckmann, János. "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 12 (01 Ocak 1965), 35-41.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türk Dili Tarihi / Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*. Akçağ Yayınları, 2013.
- İbrahim Mustafa, vd. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. Kahire: Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, el-İdâretü'l-'Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâi't-Turâs, Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, 2004.
- İnan, Abdülkadir. "XIII.-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve 'Halis Türkçe'". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* I (31 Aralık 1953), 53-71.
- İshak bin Murad. *Eski Oğuzca Sözlük-Gramer Arası Bir Eser ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Ankara: Akçağ, 2004.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

- Karamanlıoğlu, Ali. "Seyf-i Sarayînin Gülistan Tercümesinin Dil Husûsiyetleri". *Türkiyat Mecmuası* XV (1968), 75-126.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- Kilisli Rifat Bilge. *Kitâb Hilyetü'l-insân ve Helbetü'l-lisân İbn Mühennâ*. İstanbul, 1338.
- Klein, Ernest. *Kleins Comprehensieve Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam, New York: Elsevier Publishing Company, 1971.
- Komisyon. *Derleme Sözlüğü* I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
- Komisyon. *Tarama Sözlüğü* II. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Lakoff, George - Johnson, Mark. *Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- Şçerbak, Aleksandr M. "Zetasizm-Rotasizm Meselesi Ve Türkçe İle Moğolca Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 35/1987 (01 Ocak 1992), 281-288.
- Toparlı, Recep. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Türk Dil Kurumu. "Türkçe Sözlük". C. 1. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992.
- Ünlü, Suat. "İlk Türkçe Kur'an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 215-285.
- Von Gabain, A.V. *Eski Türkçenin Grameri*. çev. Mehmet Akalın. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Vardar, Berke., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2002.
- Yiğit, İsmail. *Memlükler*. Kayıhan Yayınları, 2015.
- Yüce, Nuri. "Türk Dili ve Lehçeleri". *İslam Ansiklopedisi, Türkler-Türk Dili maddesi*. 468-530. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.
- Zajaczkowski, Ananiasz. "Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak 'ad-Durrat al- mudî'a fi-l-lugat at-turkiya (I)". *Rocznik Orientalistyczny* XXIX/I (Warszawa 1965), 39-98.
- Kubbealti Lugati*. Erişim 25 Aralık 2022. <http://lugatim.com/s/peyveste>
- Online Etymology Dictionary. Erişim 25 Aralık 2022. https://www.etymonline.com/search?q=souvenir&ref=searchbar_searchhint
- Online Etymology Dictionary. Erişim 26 Aralık 2022. <https://www.etymonline.com/search?q=understand>

DM-T 14b

14b

15a

11a

ادْعُوا ادْعُوا ادْعُوا ادْعُوا
الْقَمَرِ وَرَكِبْ كَذَلِكِ كَذَلِكِ كَذَلِكِ كَذَلِكِ

حرف اللذالك

ذَوْتُ ذِكْرٌ ذَوْبٌ اذْرِعْ
طَتِّعِلْ اِكْتَلِّغِلْ اِرْكَلِكْ اِرْشَلْعِلْ

حرف التراء

رَحٌ رَجٌّ رَقْدٌ اِرْمِ رَمِشْ
رَتِكِلْ رَتِكِلْ رَتِكِلْ رَتِكِلْ
رَبِيْهِ اِرْقِدْ اِرْقِدْ اِرْفَعْ
رَبِيْهِ اِرْقِدْ اِرْقِدْ اِرْفَعْ
اِرْفَعْ اِرْكَبْ اِرْكَبْ اِرْكَبْ
رَبِيْهِ اِرْكَبْ اِرْكَبْ اِرْكَبْ

حرف الزاء

DM-T 25b

